

ГІСТОРЫЯ HISTORY

УДК [94(476):34]«1796/1801»
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Паступіў у рэдакцыю 02.04.2019
Received 02.04.2019

І. Г. Гушчынскі

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь

РЭФАРМАННЕ СУДОВАЙ СІСТЭМЫ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРЫЯД ПРАЎЛЕННЯ ПАЎЛА I (1796–1801 гг.)

Анотацыя. Рассматриваются содержание и результаты преобразований в сфере правосудия на территории Беларуси, которые произошли в период правления Павла I. Он декларировал признание особых прав и привилегий за территорией, присоединенной к России в результате разделов Речи Посполитой (так называемых западных губерний). Это нашло отражение прежде всего в реформировании здесь судебной системы. Главным содержанием данных преобразований стало восстановление системы судебных органов времен ВКЛ и Речи Посполитой, хотя и не в полном объеме. В статье сделан вывод, что преобразования Павла I в сфере суда на территории западных губерний представляли собой попытку формирования здесь судебной системы на основании местных традиций правосудия времен ВКЛ и Речи Посполитой, но с учетом реалий нахождения края в составе самодержавной Российской империи. Созданная в это время местная судебная система была похожа на прежнюю (до включения края в состав России) – было частично восстановлено судостроительство, продолжало действовать местное “статутное” право, в делопроизводстве использовался польский язык, широкими полномочиями в сфере правосудия было наделено местное дворянство. Но в то же время по многим аспектам данная судебная система существенно отличалась от прежней в сторону унификации с российскими судебными порядками (использование российских законов, назначение части судебных должностей от правительства, значительная роль губернаторов в осуществлении правосудия, подчинение высшей судебной инстанции – Сенату и др.).

Ключевые слова: судебная система, западные губернии, Российская империя, Павел I, Статут ВКЛ 1588 г.

Для цитирования: Гушчынскі, І. Г. Рэфармаванне судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд праўлення Паўла I (1796–1801 гг.) / І. Г. Гушчынскі // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2021. – Т. 66, № 1. – С. 29–40. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Ihar H. Hushchynski

Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus

REFORMING THE JUDICIAL SYSTEM IN THE TERRITORY OF BELARUS DURING THE REIGN OF PAUL I (1796–1801)

Abstract. The article deals with the content and results of the reforms in the judicial sphere in the territory of Belarus, which took place during the reign of Paul I. He declared the recognition of special rights and privileges for the territory, which was annexed to Russia as a result of partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth (the so-called Western provinces). First of all, this was reflected in the reform of the judicial system here. The main content of these changes was the restoration of the judiciary of the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, although not in full. The article concluded that the reforms of Paul I in the judicial sphere in the territory of the Western provinces were an attempt to form here the judicial system on the basis of local justice traditions of the period of the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth, but given the realities of the autocratic Russian Empire. The local judicial system, which was established at that time, was similar to the former (before annexing to Russia) – was partially restored former judiciary, continued to use local rights, local nobility had considerable authority in the justice sphere. But at the same time on many aspects this judicial system was significantly different from the former in the direction of unification with the Russian judicial traditions (using of Russian laws, the appointment of some judges by the government, the significant role of governors in the justice, the subordination of the highest court – the Senate, etc.).

Keywords: judicial system, Western Provinces, the Russian Empire, Paul I, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania of 1588

For citation: Hushchynski I. H. Reforming the Judicial System in the territory of Belarus during the Reign of Paul I (1796–1801). *Vestsy Natsyyanal'най akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2021, vol. 66, no. 1, pp. 29–40 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2021-66-1-29-40>

Пасля смерці Кацярыны II у лістападзе 1796 г. на расійскі трон узышоў яе сын Павел I. Ён значна змяніў урадавую палітыку па многіх кірунках, у тым ліку ў адносінах да тэрыторыі, далучанай у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай (так званых заходніх губерняў). Перш за ўсё гэта знайшло адлюстраванне ў прызнанні іх асобага палітыка-прававога статусу ў складзе імперыі. Ужо ва ўказе Паўла I ад 12 снежня 1796 г. аб новым падзеле дзяржавы на губерні дадзена тэрыторыя была аднесена да ліку тых, якія знаходзіліся на асобых правах і прывілеях [1]. Галоўным праяўленнем гэтага стала аднаўленне тут у агульных рысах судаўладкавання часоў ВКЛ, а таксама захаванне Статута ВКЛ і сеймавых канстытуцый Рэчы Паспалітай (і нават пашырэнне сферы іх выкарыстання ў параўнанні з часам праўлення Кацярыны II). Гэта, безумоўна, супярэчыла папярэдняй уніфікатарскай палітыцы Кацярыны II. Аднак трэба адзначыць, што дэклараванае Паўлам I захаванне асобых правоў і прывілеяў за заходнімі губернямі судовай сістэмай, па сутнасці, і абмежавалася, паколькі ў сферах адміністрацыйнага кіравання і фінансаў ніякай дадатковай аўтаноміі дадзена тэрыторыя не атрымала.

Наогул, перыяд праўлення Паўла I хаця і быў адносна непрацяглы (лістапад 1796 – сакавік 1801 г.), але насычаны пераўтварэннямі, у тым ліку ў галіне правосуддзя. Менавіта ў гэты час на тэрыторыі заходніх губерняў сфарміравалася своеасаблівая судовая сістэма, у якой сумяшчалася захаванне норм мясцовага “статутавага” права з укараненнем расійскага заканадаўства. Яна дзейнічала яшчэ 4 дзесяцігоддзі, хаця і з пэўнымі зменамі, пакуль не была канчаткова скасавана ў 1840 г. Спецыяльных даследаванняў, прысвечаных дадзенай праблеме, няма, аднак яна ў той ці іншай ступені разгледжана ў дастаткова вялікай колькасці прац: М. П. Жуковіча [2], М. В. Клачкова [3, с. 426–428], Л. Жытковіча [4, с. 381–391], С. Л. Лугаўцовай [5, с. 11–12, 19], В. А. Шаўкапляс [6], А. А. Кісялёва [7, с. 37–45], С. Годэка [8, с. 404–423], А. П. Жытко, С. А. Талмачовай і І. Г. Гушчынскага [9] і некаторых іншых. Неабходна таксама згадаць вядомага правазнаўца 1-й паловы XIX ст. А. Каравіцкага [10]. Хаця ён у сваіх працах і не факсіраваў ўвагу на перыяде праўлення Паўла I, але падрабязна раскрыў сістэму судаўладкавання і судаводства, якая сфарміравалася ў краі менавіта ў той час. Варта згадаць і ўкраінскіх даследчыкаў М. В. Бармака [11, с. 325–367] і В. Вароніну [12]. Яны вывучалі аналагічную праблематыку на тэрыторыі Украіны, якая ў той час знаходзілася фактычна ў адным прававым полі з тэрыторыяй Беларусі. Аднак усе згаданыя працы прысвечаны альбо больш шырокай тэматыцы, альбо сумежным праблемам. У сувязі з гэтым наяўная гістарыяграфія не дае нам выразнай карціны як працэсу змен у судовай сістэме краю ў перыяд праўлення Паўла I, так і іх непасрэдных вынікаў. Напрыклад, практычна не адлюстраваны адрозненні ў судовых сістэмах, з аднаго боку, Беларускай і Мінскай губерняў, з другога – Літоўскай; вельмі невыразна паказаны рамкі дзеяння мясцовых і расійскіх прававых норм. Раскрыццё дадзенай тэмы будзе садзейнічаць больш дакладнай рэканструкцыі сістэмы судаводства і судаўладкавання на тэрыторыі Беларусі ў 1797–1840 гг., а таксама асэнсаванню матываў і зместу расійскай палітыкі ў краі ў разглядаемы перыяд.

Прадстаўленае ў дадзеным артыкуле даследаванне базіруецца на асноўных тэарэтыка-метадалагічных прынцыпах – гістарызму, аб’ектыўнасці, сістэмнага аналізу і каштоўнаснага падыходу. Непасрэдным інструментарыем дасягнення даследчай мэты сталі як агульнанавуковыя (аналіз і сінтэз, індукцыя і дэдукцыя, статыстычны аналіз і г. д.), так і канкрэтна-гістарычныя метады (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны). Гэта дазволіла паслядоўна і дэталёва паказаць змены ў судовай сістэме на тэрыторыі Беларусі падчас праўлення Паўла I, выявіць матывы і змест палітыкі расійскіх улад у сферы правосуддзя краю ў канкрэтных гістарычных умовах. Крыніцазнаўчую базу даследавання склалі заканадаўчыя акты Расійскай імперыі, а таксама дакументы судовых і адміністрацыйных устаноў з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (г. Мінск).

Неабходна адзначыць, што пры Паўле I судовая сістэма падверглася пераўтварэнням не толькі ў заходніх губернях, але і ў імперыі наогул. Папярэдняя сістэма мясцовых судовых органаў, уведзеная пры Кацярыне II, была карэнным чынам рэфармавана. Нагадаем, што паводле “Учреждений для управления губерний Всероссийской империи” 1775 г. (далей – “Учреждения...”) на ўзроўні губерні яна складалася з трох інстанцый і мела выразны саслоўны характар. Судамі 1-й (ніжняй) інстанцыі былі: для дваран – павятовыя суды (разглядалі таксама крымінальныя справы памешчыцкіх сялян) і дваранскія апекі; для гарадскіх саслоўных груп – гарадзвыя магістраты, славесныя і сірочыя суды; для непрыватнаўласніцкіх сялян – ніжнія расправы. Над імі ў якасці суда 2-й (сярэдняй) інстанцыі стаялі, адпаведна, верхнія земскія суды, губернскія магістраты і верхнія расправы. Судамі 3-й (верхняй) інстанцыі былі палата крымінальнага суда і палата грамадзянскага суда, якім былі падсудныя справы ўсіх саслоўяў. Акрамя таго, на губернскім узроўні дзейнічалі ўсесаслоўныя “совестные” суды. Яны разглядалі некаторыя крымінальныя справы (са змякчальнымі абставінамі), а таксама грамадзянскія (калі за вырашэннем спрэчкі звярталіся адразу абодва бакі) [13]. Паўлам I былі скасаваны асобныя саслоўныя суды 1-й інстанцыі для непрыватнаўласніцкіх сялян (ніжняе расправы), а адпаведныя справы перададзены ў падсуднасць павятовых (“уездных”) судаў. Спынялі існаванне наогул усе суды 2-й інстанцыі, а таксама “совестные” суды. Суды 3-й інстанцыі, палаты крымінальнага і грамадзянскага суда, былі аб’яднаны ў адну установу – палату суда і расправы, падзеленую на крымінальны і грамадзянскі дэпартаменты [2, с. 204–205]. Прычым склад павятовых судаў і губернскіх палат суда і расправы станаўліўся цалкам прызначаемым ад урада. Такім чынам, дваранства пазбаўлялася права выбіраць суддзяў [3, с. 425]. Усе гэтыя мерапрыемствы мелі дзве галоўныя мэты – цэнтралізацыю ўлады і эканомію сродкаў [3, с. 411–412]. Аднак у заходніх губернях, як убачым далей, ад дасягнення першай з гэтых мэт расійскі ўрад у значнай ступені адмовіўся. Вялікія паўнамоцтвы ў сферы правасуддзя тут былі дэлежаваны мясцоваму дваранству. З аднаго боку, гэта быў крок насустрач вышэйшаму саслоўю краю, якое бачыла ў захаванні мясцовых судова-прававых традыцый гарантыю абароны сваіх правоў і інтарэсаў [2, с. 201–202; 14, с. 224–225], з другога – аптымізацыя сістэмы судаўладкавання і пашырэнне выбарнага пачатку пры фарміраванні складу судовых органаў зніжалі выдаткі ўрада, бо выбарныя пасады ўтрымліваліся за кошт збораў з разглядаемых спраў і папер.

Тэрыторыя Беларусі, паводле згаданага вышэй указа ад 12 снежня 1796 г., увайшла ў склад трох губерняў: Беларускай (з цэнтрам у Віцебску), Мінскай і Літоўскай (з цэнтрам у Вільні). Пераўтварэнні ў судовай сістэме гэтых губерняў падчас праўлення Паўла I адносіліся галоўным чынам да сферы судаўладкавання. Сэнс гэтых змен заключаўся ў частковым узнаўленні структуры судовых устаноў перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Прычым у Літоўскай губерні дадзеныя пераўтварэнні мелі значныя адрозненні ад Беларускай і Мінскай губерняў (а таксама украінскіх – Валынскай, Падольскай і Кіеўскай). Змяненні ў судаўладкаванні і судаводстве ў гэтых частках заходніх губерняў адбываліся ў значнай ступені на падставе розных заканадаўчых актаў. Таму сістэмы судовых органаў, якія тут сфарміраваліся, атрымалі свае спецыфічныя рысы. Гэта стала вынікам таго, што на тэрыторыі Беларускай і Мінскай губерняў (а таксама ўкраінскіх) на момант пачатку праўлення Паўла I ужо была ўкаранёна расійская сістэма адміністрацыйнага кіравання і суда на падставе “Учреждений...” 1775 г., а Літоўскай – не. Таму ў апошняй расійскай ўлады палічылі мэтазгодным мець варыянт судаўладкавання, больш набліжаны да ўзору часоў ВКЛ.

Спачатку разгледзім судаўладкаванне на тэрыторыі Мінскай і Беларускай губерняў (апошняя створана ў канцы 1796 г. у выніку аб’яднання Полацкай і Магілёўскай губерняў). На момант смерці Кацярыны II тут дзейнічала сістэма судовых органаў расійскага ўзору, уведзеная на падставе “Учреждений...”. Пры гэтым працягвалі выкарыстоўвацца III Статут ВКЛ і сеймавыя канстытуцыі Рэчы Паспалітай (галоўным чынам у грамадзянскім судаводстве). Новае судаўладкаванне Беларускай і Мінскай губерняў было вызначана новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам краіны на губерні і паветы [1], а таксама зацверджанымі Паўлам I 31 снежня 1796 г. штатамі ўстаноў [15]. Замест судовых органаў расійскага ўзору ў штатах фігуравалі земскія павятовыя, падкаморскія і галоўныя суды [15]. Што тычыцца гарадоў, то там працягвалі дзейнічаць гарадзвыя магістраты і ратушы.

Трэба адзначыць, што ў выніку змянення судаўладкавання ў Беларускай і Мінскай губернях значна зменшылася колькасць судовых устаноў. Прычынай гэтага стала, па-першае, скасаванне грувасткай па сваёй структуры сістэмы судаў, уведзеных на падставе “Учреждений...” Кацярыны II. Па-другое, скарачэнне колькасці губерняў і павеатаў (у мэтах эканоміі сродкаў на ўтрыманні адпаведных устаноў і іх персаналу). Як ужо адзначалася, Полацкая і Магілёўская губерні былі аб’яднаны ў адну Беларускаю губерню (з цэнтрам у Віцебску) [1]. Тут было скасавана 7 павеатаў (з 24, якія раней уваходзілі ў склад Полацкай і Магілёўскай губерняў) – Быхаўскі, Клімавіцкі, Копыскі, Бабінавіцкі, Суражскі, Дрысенскі, Рэжыцкі [2, с. 193]. У Мінскай губерні былі скасаваны 4 павеаты (з 13) – Пастаўскі, Докшыцкі, Нясвіжскі і Давыд-Гарадоцкі (але ад Чарнігаўскай губерні быў перададзены Рэчыцкі павет) [2, с. 196]. Адпаведна, там спынялі сваё існаванне павятовыя судовыя і адміністрацыйныя ўстановы.

Асноўнай судовай інстанцыяй павятовага ўзроўня ў Беларускай і Мінскай губернях былі земскія павятовыя суды, якія знаходзіліся ў павятовых гарадах. У дакументах яны часта таксама называліся проста “павятовымі” [16] (прычым, у рускай транскрыпцыі – “поветовые”, што дазваляла не блытаць іх з расійскімі “уезднымі” судамі) альбо “земскімі” [17, арк. 20] (па аналогіі з судамі 1-й інстанцыі перыяду ВКЛ і Рэчы Паспалітай). Па сутнасці, земскія павятовыя суды ўяўлялі сабой нешта сярэдняе паміж былымі мясцовымі земскімі і расійскімі павятовымі (“уезднымі”) судамі. У плане падсуднасці яны фактычна былі аналагам агульнаімперскіх павятовых судаў, бо разглядалі як грамадзянскія, так і крымінальныя справы (у той час як у ВКЛ існавалі яшчэ і асобныя гродскія суды, якія спецыялізаваліся на крымінальных справах). А вось па сваім складзе земскія павятовыя суды больш адпавядалі былым “літоўскім” земскім судам, бо былі выбарнымі (склад павятовых судаў унутрырасійскіх губерняў падчас праўлення Паўла I, насупраць, фарміраваўся па прызначэнні ад урада). Пры гэтым адзначым, што паводле царскага ўказа ад 19 сакавіка 1800 г. быў скасаваны ўведзены пры Кацярыне II маёмасны цэнз для ўдзелу ў дваранскіх выбарах, г. зн. у тым ліку выбарах на судовыя пасады (аднак у чэрвені 1802 г., неўзабаве пасля смерці Паўла I, цэнз быў вернуты) [18]. Паводле штатаў губерняў ад 31 снежня 1796 г. земскія павятовыя суды Беларускай і Мінскай губерняў складаліся з выбарных ад мясцовага дваранства земскага суддзі, 2 падсудкаў (асэсараў), пісара і 4 возных (выконвалі функцыі судовага прыстава) [15]. Тэрмін іх паўнамоцтваў не абмяжоўваўся, як і ў часы ВКЛ [16]. Адзначым, што пісары земскіх павятовых судаў цяпер мелі права толькі дарадчага голасу, хаця па Статуту ВКЛ 1588 г. лічыліся членамі суда і валодалі правам вырашальнага голасу [10, с. 49; 19, с. 234]. Земскія павятовыя суды і іх персанал, як і ўсе наогул выбарныя судовыя пасады, утрымліваліся не за кошт дзяржаўнай казны, а за кошт судовых пошлін [15; 20].

Як адзначалася вышэй, Паўлам I былі скасаваны асобныя суды для непрыватнаўласніцкіх сялян – ніжнія і верхнія расправы. На тэрыторыі заходніх губерняў яны цяпер становіліся падсуднымі земскім павятовым судам [21] (у Літоўскай губерні – земскім і гродскім судам). Такім чынам, сялян цяпер сталі судзіць суддзі выключна з ліку дваран.

Яскравай асаблівасцю судаўладкавання заходніх губерняў, у параўнанні з унутрырасійскімі, стала наяўнасць асобных судаў для разбору спраў па пазямельных спрэчках – падкаморскіх. Яны складаліся з выбарных ад мясцовага дваранства падкаморыя, каморніка і вознага [15]. Самі справы, якія яны разбіралі, першапачаткова ўзнікалі ў земскіх павятовых судах альбо грамадзянскіх дэпартаментнах галоўных судаў, а затым накіроўваліся для вырашэння ў падкаморскі суд [17, арк. 1, 20]. У якасці месца судовага працэсу звычайна прызначаўся па ўзаемнай згодзе суцяжнікаў адзін з маёнткаў, межы якога з’яўляліся прадметам спрэчкі [22, арк. 1а].

У гарадах судамі 1-й інстанцыі былі гарадавыя магістраты ці ратушы. Гарадавыя магістраты былі ў павятовых гарадах, ратушы, як правіла, у заштатных. Пра склад магістратаў і ратуш у штатах губерняў ад 31 снежня 1796 г. нічога не адзначалася. У Беларускай і Мінскай губернях яны працягнулі фарміравацца на падставе “Учреждений...” і складаліся з 2 бурмістраў і 4 ратманаў, якія выбіраліся ад купецтва і мяшчанства [10, с. 56]. У 1798 г. у гарадах Мінскай губерні, якія валодалі магдэбургскім правам, колькасць членаў гарадавых магістратаў была павялічана за кошт вяртання пасад лаўнікаў, якія былі да ўвядзення ў 1795 г. “Учреждений...” [23, с. 115]. У гарадскіх паселішчах з колькасцю насельніцтва да 500 душ ратушы маглі складацца з 1 бур-

містра і 2 ратманаў [13]. У гарадах працягвалі дзейнічаць таксама славесныя суды, якія разглядалі гандлёвыя справы [24, арк. 1]. Іх суддзі выбіраліся купецтвам і мяшчанствам адпаведнага горада [13]. Пры гарадавых магістратах працягнулі дзейнічаць таксама сірочыя суды, якія займаліся апякунскімі справамі мяшчан і купцоў [25, с. 25]. Як бачым, саслоўныя суды 1-й інстанцыі для гарадскіх саслоўных груп пры Паўле I засталіся фактычна ў тым жа выглядзе, што і пры Кацярыне II. Аб гэтым сведчыць і сама назва “гарадавы магістрат” (г. зн. на расійскі манер), а не проста “магістрат”, як гэта было раней. Таксама трэба адзначыць, што ў выніку скарачэння колькасці павеатаў у Беларускай і Мінскай губернях і, адпаведна, страты некаторымі гарадамі статусу павятовых цэнтраў, тамтэйшыя гарадавыя магістраты былі ператвораныя ў ратушы [26, арк. 1–3].

Судом 2-й інстанцыі ў заходніх губернях пасля пераўтварэнняў Паўла I сталі галоўныя суды, якія знаходзіліся ў губернскіх гарадах. У Беларускай і Мінскай губернях яны дзяліліся на 2 дэпартаменты – крымінальны (1-ы) і грамадзянскі (2-гі). Дадзеная структура адпавядала ўзору аналагічных па статусу галоўным судам палатам суда і расправы, якія былі ва ўнутрырасійскіх губернях. Склад галоўных судоў Беларускай і Мінскай губерняў фарміраваўся як з прызначаемых ад урада чыноўнікаў, так і выбарных ад мясцовага дваранства. Старшыні дэпартаменту прызначаліся імператарам з ліку некалькіх выбраных мясцовым дваранствам кандыдатаў [16; 27]. Акрамя старшын у склад галоўных судоў уваходзілі 2 прызначаемыя ад урада (Сенатам) саветнікі і 6 выбарных ад мясцовага дваранства засядацелей [15; 28, арк.1]. Для выбарных пасада галоўных судоў заходніх губерняў у лістападзе 1800 г. быў вызначаны тэрмін дзеяння паўнамоцтваў – 3 гады [16]. Персанал судовых устаноў ніжэйшага звяна (канцылярскія служачыя, перакладчыкі, вартаўнікі) прызначаўся па ўказанні губернатараў ці губернскіх праўленняў [6, с. 44–45; 28, арк. 6]. Пры гэтым адзначым, што склад унутрырасійскіх палат суда і расправы цалкам фарміраваўся па прызначэнні ад урада [2, с. 206].

У крымінальныя дэпартаменты галоўных судоў паступалі на рэвізію прыгаворы земскіх павятовых судоў, магістратаў і ратуш. Прынамсі гэта датычыла ўсіх прыгавораў, паводле якіх вінаватыя караліся смерцю, біццём кнутом, пазбаўленнем гонару. Рэвізія справы ў крымінальным дэпартаменце ўяўляла сабой новы яе разгляд на падставе ўжо існуючых матэрыялаў (допытаў, заключэнняў экспертаў, вынікаў вобыскаў і г. д.) [29]. Па асобных катэгорыях крымінальных спраў галоўныя суды з’яўляліся судом 1-й першай інстанцыі. Да такіх адносіліся, напрыклад, справы аб злачынствах службовых асоб. Першапачаткова галоўныя суды ў якасці першай інстанцыі разглядалі справы аб беглых рэкрутах і ўкрывальніках беглых сялян. Аднак у верасні 1799 г. дадзеныя справы былі перададзены на вырашэнне паліцыі і пад кантроль губернатараў [6, с. 30–31]. Пры вынясенні прыгавораў па крымінальных справах галоўныя суды спасылаліся як на мясцовае права (III Статут ВКЛ ці сеймавыя канстытуцыі Рэчы Паспалітай), так і на расійскія законы. Прычым у некаторых выпадках – на нормы мясцовага і агульнарасійскага права адначасова [29, арк. 4]. Рашэнні галоўных судоў па крымінальных справах не былі канчатковымі, а накіроўваліся губернатару ці вайсковаму губернатару для зацвярджэння. Пасля гэтага прыгаворы ў адносінах прадстаўнікоў недваранскіх саслоўяў прыводзіліся ў выкананне, а ў адносінах дваран – справа адсылалася ў Сенат для канчатковага рашэння [6, с. 33]. Такім чынам, захоўваўся парадак ходу крымінальных спраў, прадугледжаны “Учреждениями...” 1775 г.

Акрамя ўласна вырашэння судовых спраў 1-я дэпартаменты галоўных судоў выконвалі функцыю нагляду за судамі ніжэйшага звяна, а таксама паліцэйскімі органамі (ніжнімі земскімі судамі), якія вялі папярэдняе следства па крымінальных справах. Галоўныя суды атрымлівалі ад іх статыстычную справаздачнасць аб колькасці паступіўшых, вырашаных і нявырашаных спраў. Таксама галоўныя суды маглі накладваць на суды 1-й інстанцыі і іх чыноўнікаў дысцыплінарныя спагнанні ў выглядзе штрафу ці вымовы [30, арк. 311], [6, с. 42].

2-гі (грамадзянскі) дэпартамент галоўнага суда з’яўляўся апеляцыйнай інстанцыяй па грамадзянскіх справах. Справы, якія закраналі інтарэсы казны ці духавенства, маглі разглядацца ў 2-м дэпартаменце галоўнага суда толькі пасля атрымання па іх папярэдняга заключэння асоб пракурорскага нагляду [6, с. 46]. Рашэнне 2-га дэпартаменту галоўнага суда можна было абскардзіць у апеляцыйным парадку ў Сенаце [6, с. 45].

У Літоўскай губерні, як адзначалася вышэй, судовая сістэма адрознівалася ад той, якая сфарміравалася ў гэты час у астатніх заходніх губернях. Тут расійскія ўлады пры фарміраванні сістэмы органаў суда ў большай ступені прытрымліваліся ўзору судаўладкавання часоў ВКЛ. Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай на дадзенай тэрыторыі расійскімі ўладамі планавалася стварыць дзве губерні – Віленскую і Слоніmsкую. Урачыстае адкрыццё судовых і адміністрацыйных устаноў гэтых губерняў (паводле “Учреждений...”) было запланавана на канец лістапада 1796 г. У сувязі з гэтым дзеючыя тут на той момант земскія і гродскія суды пасля апошніх сваіх кадэнцый (сесій) 1796 г. спынялі сваё існаванне. Тым часам 6 лістапада памерла Кацярына II, а на прастол узышоў Павел I. Паводле яго ўказа ад 12 снежня 1796 г. аб новым падзеле краіны на губерні замест Віленскай і Слоніmsкай губерняў ужо прадугледжвалася толькі адна – Літоўская (з цэнтрам у Вільні). Павел I адмовіўся і ад ідэі ўвядзення тут “Учреждений...”. Па гэтай прычыне зімой 1796–1797 гг. Літоўская губерня ўвогуле аказалася фактычна пазбаўленай судовай сістэмы, бо скасаваныя мясцовыя суды на свае новыя кадэнцыі не сабраліся, а новыя расійскія ўстановы не былі адкрыты [4, с. 382]. У той жа час 6 лютага 1797 г. Павел I падпісаў указ, паводле якога вярталася судаўладкаванне перыяду ВКЛ. Аднаўлялася дзейнасць былых земскіх, гродскіх, падкаморскіх судаў, Літоўскага трыбунала (які цяпер называўся Галоўным літоўскім судом), а таксама ствараўся так званы надворны суд [31]. Прычым у штатах губерні канкрэтны склад гэтых судовых устаноў, акрамя надворнага суда, не вызначаўся. Толькі ўказвалася, што яны ўтвараюцца і ўтрымліваюцца “на аснове тамошніх прав” [15]. Такім чынам, склад гэтых судаў павінен быў выбірацца мясцовым дваранствам. Пра суды для гарадскіх саслоўных груп у згаданым указе ад 6 лютага 1797 г. нічога не адзначалася, бо на той момант тут у многіх гарадах і так дзейнічалі магістраты – на падставе папярэдніх прывілеяў на самакіраванне.

У кожным павеце Літоўскай губерні ў якасці судаў 1-й інстанцыі прадугледжваліся земскія і гродскія суды. Яны размяшчаліся ў павятовым горадзе, прычым, як правіла, у адным будынку альбо побач. Земскія суды разглядалі грамадзянскія справы. Гродскія – як грамадзянскія, так і крымінальныя. Гэтыя суды складаліся са старшыні (прэзідэнта), 3 суддзяў, пісара і 1–2 возных, якіх выбіраў мясцовае дваранства [10, с. 27, 49]. У гарадах, якія валодалі магдэбургскім правам, на ранейшых падставах судовыя функцыі працягвалі выконваць магістраты.

У Літоўскай губерні, таксама як і ў Мінскай і Беларускай губернях, апеляцыйнай судовай інстанцыяй з’яўляўся галоўны суд. Прычым тут яго склад цалкам выбіраўся мясцовым дваранствам. Яшчэ адной яго асаблівасцю было тое, што ён першапачаткова (да 1802 г.) не дзяліўся на дэпартаменты і ў сваёй дзейнасці паралельна выкарыстоўваў назву Літоўскі трыбунал [10, с. 64]. Пасяджэнні Галоўнага літоўскага суда павінны былі адбывацца ў Вільні і Гродне (па паўгода) [31]. У 1798 г. у якасці месца дзейнасці суда была пакінута толькі Вільня [32]. Але ў 1799 г. зноў было вернута правядзенне 1-й кадэнцыі (сесіі) Галоўнага літоўскага суда ў Гродне [33].

Для разбору спраў, якія датычылі гарадскіх прывілеяў ці дзяржаўнай маёмасці, у Вільні ствараўся надворны суд (як аналаг асэсарыяльных судаў і скарбавых камісій часоў Рэчы Паспалітай) [31]. Ён складаўся на парытэтных пачатках з чыноўнікаў, прызначаных ад урада, і выбарных ад мясцовага дваранства. Па хадайніцтву Літоўскага ваеннага губернатара Мікалая Рэпніна ў лістападзе 1797 г. да юрысдыкцыі надворнага суда былі аднесены справы аб службовых злачынствах чыноўнікаў. Да гэтага яны былі падсудны Галоўнаму літоўскаму суду, склад якога поўнасьцю выбіраўся мясцовым дваранствам [34]. Хутчэй за ўсё М. Рэпнін сумняваўся ў яго бесстароннасці адносна рускіх чыноўнікаў. Апеляцыйнай інстанцыяй для надворнага суда быў Сенат [31].

Як бачым, судовая сістэма Літоўскай губерні адрознівалася ад той, якая існавала ў Мінскай і Беларускай. Хаця ў ёй таксама сумяшчаліся элементы мясцовай судова-прававой традыцыі часоў ВКЛ з расійскімі парадкамі, але цэнтр цяжару ў гэтай канфігурацыі быў у большай ступені змешчаны ў бок захавання мясцовых асаблівасцей.

Акрамя згаданых вышэй судовых устаноў, якія дзейнічалі на пастаяннай аснове, мелі вызначаны склад і месца знаходжання, таксама былі кампрамісарскія (палюбоўныя) і эксдывізарскія суды. Гэта былі так званыя “надзвычайныя” (“экстраардынарныя”) суды, якія ствараліся для разбору канкрэтнай справы [10, с. 8]. Кампрамісарскія суды па сваёй сутнасці з’яўляліся мясцовым

варыянтам трацейскага суда [10, с. 78]. Эскдывізарскія суды ствараліся для разбору спраў аб падзеле маёмасці неплацежаздольных даўжнікоў паміж некалькімі крэдыторамі [10, с. 217].

Як адзначалася вышэй, змены ў судовай сістэме заходніх губерняў, якія адбыліся пры Паўле I, закранулі галоўным чынам судаўладкаванне. Што тычыцца прававой базы судаводства, то яна, у параўнанні з часам праўлення Кацярыны II, сутнаска не змянілася. Як і раней, судовыя ўстановы вырашалі справы на падставе як мясцовага права (III Статута ВКЛ і некаторых канстытуцый Сейма Рэчы Паспалітай), так і расійскага заканадаўства.

Выкарыстанне расійскіх прававых норм у большай ступені дытычыла працэсуальнага боку судаводства, у першую чаргу па крымінальных справах. Крымінальны судовы працэс, у адрозненне ад часоў ВКЛ, быў цалкам следчым (інквізіцыйным, вышуковым). Судаводства было негалосным (г. зн. за зачыненымі дзвярыма, без прысутнасці абвінавачанага) і, як правіла, засноўвалася выключна на пісьмовых матэрыялах папярэдняга следства, прадстаўленых паліцэйскімі органамі. Прынцып спаборнасці ў крымінальным судаводстве адсутнічаў, бо функцыі як абвінавачвання, так і абароны браў на сабе сам суд. Адпаведна, гэта фактычна выключала ўдзел адвакатаў у судовым працэсе. Што тычыцца прававых норм, на падставе якіх суды выносілі прыгаворы па крымінальных справах, то пры Паўле I у параўнанні з папярэднім перыядам больш шырока стаў выкарыстоўвацца Статут ВКЛ [35; 29]. Выбарныя суды 1-й інстанцыі ў сваіх рашэннях спасылаліся пераважна на мясцовае права [2, с. 212; 36]. А галоўныя суды (прынамсі змешаныя выбарна-каронныя Мінскі і Беларускі) – на расійскае заканадаўства [29]. Напрыклад, земскія павятовыя і гродскія суды практыкавалі вынясенне смяротных прыгавораў, спасылаючыся на адпаведныя артыкулы Статута ВКЛ 1588 г. [29, арк. 51]. Прынамсі гэта назіралася да таго моманту, пакуль указам Паўла I ад 20 красавіка 1799 г. смяротнае пакаранне было забаронена ў тых мясцовасцях, дзе дзейнічалі мясцовыя прававыя нормы [37]. У той жа час ва ўнутраных губернях смяротнае пакаранне не прымянялася яшчэ з сярэдзіны XVIII ст. [38] (за выключэннем асобных злачынстваў палітычнага характару). У сувязі з гэтым галоўныя суды на падставе расійскага закона ад 30 верасня 1754 г. прыгаворы судаў 1-й інстанцыі да “зняцця галавы” замянялі на біццё кнутом, кляйменне літарамі “ВОР”, вырыванне ноздраў і высылку на вечную катаргу [38; 29, арк. 55].

Грамадзянскае судаводства ў заходніх губернях у цэлым захоўвалася на тых жа прававых падставах, як і да далучэння краю да Расіі. Такім чынам, судовы працэс быў галосным і спаборным. У сувязі з гэтым працягваў функцыянаваць інстытут адвакатуры. Аднак для некаторых катэгорый грамадзянскіх спраў расійскімі ўладамі былі зроблены выключэнні. Напрыклад, у следчым парадку (г. зн. негалосна і без спаборнасці бакоў) разглядаліся грамадзянскія справы, якія датычылі інтарэсаў казны, спрэчак аб выхадзе з прыгоннай залежнасці, і некаторыя іншыя [10, с. 54].

Сітуацыя своеасаблівага прававога дуалізму, калі паралельна дзейнічалі мясцовыя прававыя нормы і расійскія законы, непазбежна стварала цяжкасці для працы судовых устаноў. Узнікала блытаніна адносна падсуднасці спраў той ці іншай судовай установе, выкарыстання мясцовых ці расійскіх прававых норм і працэдур, вядзення справаводства на польскай ці рускай мове і г. д. [24, арк. 468]. За вырашэннем спрэчных сітуацый судовыя ўстановы, пракуроры альбо губернатары звярталіся ў Сенат. Напрыклад, наконт шэрагу спрэчных пытанняў, звязаных з дзейнасцю судаў, у 1797 г. у Сенат звярталіся Мінскі, Валынскі і Падольскі вайсковы губернатар Аляксандр Бекляшоў, а таксама Беларускае губернскае праўленне. У выніку разгляду іх рапартаў сенацкімі ўказамаі былі рэгламентаваны некаторыя важныя аспекты дзейнасці судаў у заходніх губернях (акрамя Літоўскай) [39; 21]. Напрыклад, адносна мовы справаводства было вырашана даць права мясцовым судам, акрамя галоўных, выкарыстоўваць выключна польскую мову. А галоўным судам прадпісвалася запісваць усе рашэнні адразу на дзвюх мовах – рускай і польскай [39]. У галоўных судах выкарыстанне рускай мовы было неабходным, па-першае, па прычыне таго, што іх прыгаворы затым ішлі на зацвярджэнне губернатара ці вайсковага губернатара альбо на апеяльцыю ў Сенат, па-другое, з-за прысутнасці ў складзе гэтых судаў прызначаных ад урада рускіх чыноўнікаў. Трэба адзначыць, што гэтыя ўказы не распаўсюджваліся на Літоўскую губерню, дзе ступень умяшання расійскіх улад у пытанні суда і права ў той перыяд была мінімальнай. Наогул, па большасці пытанняў аб выкарыстанні ў той ці іншай сітуацыі мясцовага права ці расійскіх законаў Сенат схіляўся да першага, асабліва калі гэта датычыла грамадзянскага судаводства.

У выніку пераўтварэнняў Паўла I была істотна скарачана структура органаў пракурорскага нагляду, уведзеная ў адпаведнасці з “Учреждениями...”. Паводле штатаў губерняў ад 31 снежня 1796 г. з былых пракурорскіх пасадаў (пракурораў і страпчых) пакідаліся толькі губернскія пракуроры [15]. Аднак у 1799 г. для кантролю працы судовых і адміністрацыйных устаноў у заходніх губернях былі ўведзены пасады фіскалаў [40]. Яны павінны былі прадухіляць цяганіну ў разглядзе спраў, рознага роду злоўжыванні і прыгнёт абывацеляў. У абавязкі фіскалаў уваходзіла двойчы на год праводзіць інспекцыю ўстаноў, прычым без папярэджання, і неадкладна даносіць аб выяўленых парушэннях губернатару і генерал-пракурору (старшыні Сената). Паўнамоцтвы фіскалаў былі акрэслены толькі ў агульных рысах, не былі вызначаны дакладныя межы іх ўмяшання ў працу ўстаноў. У сувязі з гэтым на практыцы сталі ўзнікаць канфліктныя сітуацыі. У некаторых выпадках фіскалы займаліся абаронай інтарэсаў прыватных асоб. З мэтай вырашэння дадзенай праблемы Сенатам была распрацавана інструкцыя для фіскалаў, зацверджаная Паўлам I 8 снежня 1799 г. [34]. Паводле яе ім забаранялася ўмешвацца ў грамадзянскія судовыя спрэчкі паміж прыватнымі асобамі.

Наогул, укараненне расійскай дзяржаўна-прававой традыцыі ў сферу правасуддзя заходніх губерняў выявілася ў тым, што значную ролю ў ёй сталі адыгрываць адміністрацыйная ўлада, чаго не было ў часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

Частка пасадаў у судовай сістэме замяшчалася па прызначэнні ад урада. У дадзеным аспекце вялікі ўплыў мелі мясцовыя губернатары і ваенныя губернатары, якія, як правіла, вызначалі кандыдатуры. Хаця, трэба адзначыць, пры Паўле I у гэтым сэнсе іх роля некалькі знізілася, паколькі скарацілася колькасць саміх пасадаў, якія замяшчаліся па прызначэнні ад урада. Што тычыцца магчымага ўплыву расійскіх улад на вынікі дваранскіх выбараў (у тым ліку на судовыя пасады), то губернскае начальства магло выказаць свае рэкамендацыі адносна кандыдатур. Аднак звестак аб ціску на выбаршчыкаў ці нейкіх маніпуляцыях з боку ўлад пры правядзенні выбараў мы не маем, дарэчы, як і ў адносінах да перыяду праўлення Кацярыны II. Так, у красавіку 1797 г. Мінскі губернатар Захарый Карнееў паведамляў генерал-пракурору Сената Аляксею Куракіну, што пры выбарах старшыні грамадзянскага дэпартаменту Мінскага галоўнага суда ён рэкамендаваў дваранам кандыдатуру былога старшыні грамадзянскага дэпартаменту Мінскага верхняга земскага суда Путкамера, “весьма известного по приверженности его и многим услугам, показанным Российской державе”. Аднак падтрымкі не атрымаў, і Путкамер выбраны не быў (за яго аказалася толькі 118 выбарчых шароў пры 225 нявыбарчых). Прычым Карнееў падкрэсліваў, што “ни под каким видом не мешался в выбор сей” [3, с. 476–477]. Тым не менш судовыя чыноўнікі, безумоўна, знаходзіліся ў падначаленым становішчы ў адносінах да губернскага начальства. Нават для таго, каб на нейкі час адлучыцца ад пасады, судовым службоўцам трэба было атрымаць дазвол губернатара [30, арк. 9].

Пры Паўле I губернатары і вайсковыя губернатары захавалі значныя паўнамоцтвы ў плане непасрэднага вырашэння судовых спраў, якімі яны былі надзелены паводле “Учреждений...”. Як ужо адзначалася, без іх зацвярджэння не прыводзіліся ў выкананне прыгаворы галоўных судов у па крымінальных справах, а таксама па тых катэгорыях грамадзянскіх спраў, якія разглядаліся ў следчым парадку.

Неабходна таксама адзначыць, што губернскімі адміністрацыйнымі ўладамі кантралявалася дзейнасць галоўных судов. Яны атрымлівалі ад губернскіх праўленняў ці непасрэдна ад губернатараў рознага роду распараджэнні (аб паскарэнні ходу той ці іншай справы, з патрабаваннямі даць тлумачэнні адносна прымянення норм заканадаўства і інш.) [28, арк. 2–4, 11, 27–28]. Штомесяц галоўныя суды павінны былі накіроўваць у губернскія праўленні справаздачы аб колькасці вырашаных і нявырашаных спраў, а па спецыяльным запатрабаванні – і іншыя звесткі [6, с. 45]. Наогул, губернатары ўспрымалі суды як падведаныя іх уладзе ўстановы. Так, у 1797 г. Беларускі губернатар Сямён Жыгулін прадпісваў 2-му дэпартаменту Беларускага галоўнага суда “стараться все дела рассматривать и решать справедливо, беспристрастно и скоро, ибо примененная неисправность и медленность будут с департамента взысканы мною без всякого послабления” [28, арк. 22 адв.]. Акрамя таго, галоўныя суды падпарадкоўваліся Сенату, які, акрамя

разгляду скарг на іх рашэнні, мог даваць галоўным судам указанні па агульных пытаннях правапрымянення ці па канкрэтных справах. Дадзеныя ўказанні былі абавязковымі для выканання, нават калі прама супярэчылі нормам мясцовага права [6, с. 38].

Такім чынам, пераўтварэнні Паўла I у сферы суда на тэрыторыі заходніх губерняў уяўлялі сабой спробу фарміравання тут судовай сістэмы на падставе мясцовых традыцый правасуддзя часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, але з улікам рэалій знаходжання краю ў складзе самадзяржаўнай Расійскай імперыі. Створаная ў гэты час мясцовая судовая сістэма была падобная на былую (да ўключэння краю ў склад Расіі) – было часткова ўзноўлена судаўладкаванне, працягвала дзейнічаць мясцовае “статутавае” права, у справаводстве выкарыстоўвалася польская мова, шырокімі паўнамоцтвамі ў сферы правасуддзя была надзелена шляхта. Але ў той жа час па многіх аспектах дадзеная судовая сістэма істотна адрознівалася ад былой у бок уніфікацыі з расійскімі судовымі парадкамі (выкарыстанне расійскіх законаў, прызначэнне часткі судовых пасадаў ад урада, значная роля губернатараў у ажыццяўленні правасуддзя, падпарадкаванне вышэйшай судовай інстанцыі – Сенату і інш.). Сістэма судаўладкавання і судаводства заходніх губерняў, якая сфарміравалася на мяжы XVIII–XIX стст., уяўляла сабой сімбіёз расійскага і былога мясцовага ўзораў. Такім чынам, аб аднаўленні Паўлам I у заходніх губернях судовай сістэмы часоў ВКЛ калі і можна казаць, то толькі часткова. Таксама трэба адзначыць, што дастаткова распаўсюджанае ў гістарыяграфіі сцверджанне аб тым, што пры Паўле I на тэрыторыі Беларусі было адноўлена дзеянне Статута ВКЛ 1588 г. [23, с. 111; 42, с. 94; 43, с. 15], не адпавядае рэчаіснасці. Трэба мець на ўвазе, што пры Кацярыне II мясцовыя нормы права перыяду ВКЛ цалкам не скасоўваліся і працягвалі выкарыстоўвацца (галоўным чынам у грамадзянскім судаводстве). А пры Паўле I імі, як і раней, рэгуляваліся пераважна прыватна-прававыя адносіны, але ў сферы публічнага права дамінавалі расійскія законы і парадкі. Сістэма судаўладкавання, якая сфарміравалася ў заходніх губернях у перыяд праўлення Паўла I, праіснавала, хаця і з некаторымі карэктывамі, да 1831 г. [44], пры гэтым у Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях выкарыстанне судамі III Статута ВКЛ працягвалася да 1840 г. [45].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17634.
2. Жукович, П. Н. Западная Россия в царствование императора Павла / П. Н. Жукович // Журн. М-ва нар. просвещения. Новая сер. Ч. 63. – 1916. – № 6. – С. 183–226.
3. Клочков, М. В. Очерки правительственной деятельности времени Павла I / М. В. Клочков. – Петроград : Сенат. тип., 1916. – [4], IV, 631 с.
4. Żytkowicz, L. Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7 / L. Żytkowicz. – Wilno : T-wo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1938. – 464 s.
5. Луговцова, С. Л. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Белоруссии в конце XVIII – первой половине XIX в. / С. Л. Луговцова. – Минск : БГПУ, 1997. – 78 с.
6. Шелкопляс, В. А. Судебные органы в Беларуси: конец XVIII – первая половина XIX в. : учеб. пособие / В. А. Шелкопляс. – Минск : Акад. МВД РБ, 1997. – 63 с.
7. Киселев, А. А. Система управления и чиновничество белорусских губерний в конце XVIII – первой половине XIX в. / А. А. Киселев. – Минск : Воен. акад. РБ, 2007. – 171 с.
8. Godek, S. III Statut Litewski w dobie porozbiorowej / S. Godek. – Warszawa : Wydaw. Uniw. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012. – 810 s.
9. Гушчынскі, І. Г. Судовая сістэма / І. Г. Гушчынскі, А. П. Жытко, С. А. Талмачова // Грамадска-палітычнае жыццё ў Беларусі, 1772–1917 гг. / А. У. Унучак [і інш.] ; рэдкал.: В. В. Даніловіч (гал. рэд.) [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2018. – С. 135–153.
10. Korowicki, A. Proces suwilny litewski / A. Korowicki. – Wilno : Józef Zawadzki, 1826. – 316 s.
11. Бармак, М. Фармування владных інстытуцый Російскай імперыі на Правобережній Украіні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. Бармак. – Тернопіль : Вид-во Астон, 2007. – 512 с.
12. Вороніна, В. Законодавчі ініціативи Павла I у сфері судочинства / В. Вороніна // Український історичний збірник / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Рада молодих вчених. – Київ, 2008. – Вип. 11. – С. 80–91.
13. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 20. – 1830. – № 14392.
14. Де-Пуле, М. Ф. Станислав-Август Понятовский в Гродне и Литва в 1794–1797 гг. / М. Ф. Де-Пуле. – СПб. : Тип. Майкова, 1871. – 255 с.

15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 44, ч. 2. – 1830. – № 17702.
16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 26. – 1830. – № 19628.
17. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 1834. Воп. 1. Спр. 1.
18. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 27. – 1830. – № 20288.
19. Статут Великого Княжества Литовского с подведением в надлежащих местах ссылки на конституции, приличные содержанию оного : в 2 ч. : пер. с пол. – СПб. : Правительствующий Сенат, 1811. – Ч. 1. – XXVII, 543 с.
20. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 44, ч. 2. – 1830. – № 17788.
21. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18314.
22. НГАБ. – Ф. 1834. Воп. 1. Спр. 2.
23. Кузнецов, И. Н. История государства и права Беларуси / И. Н. Кузнецов, В. А. Шелкопляс. – Минск : Дикта, 1999. – 272 с.
24. НГАБ. – Ф. 3219. Воп. 1. Спр. 1.
25. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения: 1793–1917 : справочник / Ком. по арх. и делопроизводству при Совете Министров Респ. Беларусь, Нац. ист. арх. Беларуси ; сост. Т. Е. Леонтьева ; редкол.: В. И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БелНИИДАД, 2006. – 391 с.
26. НГАБ. – Ф. 3219. Воп. 1. Спр. 45.
27. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17789.
28. НГАБ. – Ф. 3215. Воп. 2. Спр. 7.
29. НГАБ. – Ф. 76. Воп. 1. Спр. 19.
30. НГАБ. – Ф. 156. Воп. 1. Спр. 4.
31. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 17788.
32. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18405.
33. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – № 18909.
34. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – 1830. – № 18238.
35. НГАБ. – Ф. 1568. Воп. 1. Спр. 87.
36. НГАБ. – Ф. 1601. Воп. 1. Спр. 2.
37. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – № 18943.
38. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 14. – 1830. – № 10306.
39. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 24. – № 18135.
40. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 18955.
41. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 : в 45 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1851. – Т. 25. – 1830. – № 19218.
42. Ластоўскі, В. Ю. Кароткая гісторыя Беларусі / В. Ю. Ластоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 126 с.
43. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі, 1795–2002 / З. Шыбека. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2003. – 489 с.
44. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1885. – Т. 6, отд-ние 2. – 1832. – № 4894.
45. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2 : в 55 т. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1830–1885. – Т. 15, отд-ние 1. – 1841. – № 13591.

References

1. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection I. Vol. 24.* St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
2. Zhukovich P. N. Western Russia in the reign of Emperor Paul. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. Novaya seriya. Ch. 63* [Journal of the Ministry of Public Education. New Series. Pt. 63], 1916, no. 6, pp. 183–226 (in Russian).
3. Klochkov M. V. *Sketches of government activities of the time of Paul I.* Petrograd, Senate printing house, 1916. [4], IV, 631 p. (in Russian).
4. Żytkowicz L. *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7* [Repnina's rule in Lithuania in 1794–7]. Wilno, Society of Friends of Sciences in Wilno, 1938. 464 p. (in Polish).

5. Lugovtsova S. L. *The policy of the Russian autocracy in relation to the nobility of Belarus in the late XVIII – first half of XIX centuries*. Minsk, Belarusian State Pedagogical University, 1997. 78 p. (in Russian).
6. Shelkopyas V. A. *The judicial bodies in Belarus: the end of the XVIII – first half of the XIX centuries*. Minsk, Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Belarus, 1997. 63 p. (in Russian).
7. Kiselev A. A. *The governance system and the bureaucracy of the Belarusian provinces in the late XVIII – first half of the XIX century*. Minsk, Military Academy of the Republic of Belarus, 2007. 171 p. (in Russian).
8. Godek S. *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej* [III Lithuanian Statute in the post-partition period]. Warszawa, Publishing house of the Cardinal Stefan Wyszyński University, 2012. 810 p. (in Polish).
9. Gushchynski I. G., Zhytko A. P., Talmachova S. A. The judicial system. *Gramadska-palitychnae zhytstse u Belarusi, 1772–1917 gg.* [Socio-political life in Belarus, 1772–1917]. Minsk, 2018, pp. 135–153 (in Belarusian).
10. Korowicki A. *Proces cywilny litewski* [Lithuanian civil litigation]. Wilno, Józef Zawadzki, 1826. 316 p. (in Polish).
11. Barmak M. *Formation of the governance institutions of the Russian Empire in the Right-Bank Ukraine (the late XVIII – first half of the XIX century)*. Ternopil', Aston Publ., 2007. 512 p. (in Ukrainian).
12. Voronina V. Legislative initiatives of Paul I in the sphere of justice. *Ukrains'kii istorichnii zbirnik* [Ukrainian Historical Collection]. Kiev, 2008, iss. 11, pp. 80–91 (in Ukrainian).
13. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 20*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1034, 10 p. (in Russian).
14. De-Pule M. F. Stanislav-Augustus Poniatovsky in Grodno and Lithuania in 1794–1797. St. Petersburg, Tipografiya Maikova Publ., 1871. 225 p. (in Russian).
15. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 44*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. [1], 330, 126 p. (in Russian).
16. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 26*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 875, [8] p. (in Russian).
17. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1834, Op. 1, D. 1 (in Polish).
18. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 27*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1122, [87] p. (in Russian).
19. *The Statute of the Grand Duchy of Lithuania with references in the appropriate places to Sejm's constitutions*. St. Petersburg, Governing senate, 1811, pt. 1. XXVII, 543 p. (in Russian, Polish).
20. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 44, pt. 2*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 1172 p. (in Russian).
21. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
22. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1834, Op. 1, D. 2 (in Polish).
23. Kuznetsov I. N., Shelkopyas V. A. *History of the state and law of Belarus*. Minsk, Dikta Publ., 1999. 272 p. (in Russian).
24. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3219, Op. 1, D. 1 (in Russian).
25. Leont'eva T. E. (comp.). *Minsk province: state, religious and public institutions: 1793–1917*. Minsk, Belarusian Research Institute of Records Management and Archival Studies, 2006. 391 p. (in Russian).
26. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3219, Op. 1, D. 45 (in Russian).
27. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
28. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 3215, Op. 2, D. 7 (in Russian, Polish).
29. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 76, Op. 1, D. 19 (in Russian).
30. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 156, Op. 1, D. 4 (in Russian, Polish).
31. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
32. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
33. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
34. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
35. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1568, Op. 1, D. 87 (in Russian, Polish).
36. *National Historical Archives of Belarus (NHAB)*. F. 1601, Op. 1, D. 2 (in Polish).
37. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
38. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 14*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 862, 132 p. (in Russian).
39. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 24*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 872 p. (in Russian).
40. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).
41. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 1. Vol. 25*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1830. 936 p. (in Russian).

42. Lastowski V. *A Brief history of Belarus*. Minsk, Universitetskae Publ., 1992. 126 p. (in Belarusian).
43. Shybeka Z. *Sketch of the History of Belarus, 1795–2002*. Minsk, Entsyklapedyks Publ., 2003. 489 p. (in Belarusian).
44. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 2. Vol. 6, pt. 2*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1832. 693 p. (in Russian).
45. *The complete code of laws of the Russian Empire. Collection 2. Vol. 15, pt. 1*. St. Petersburg, Printing house of the II Division of His Own Imperative Majesty's Office, 1841. 961 p. (in Russian).

Информация об авторе

Гущинский Игорь Геннадьевич – кандидат исторических наук, доцент. Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка (ул. Советская, 18, 220030, Минск, Республика Беларусь).
E-mail: hushchynski@gmail.com

Information about the author

Ihar H. Hushchynski – Ph. D. (Hist.), Associate Professor. Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank (18 Sovetskaya Str., Minsk 220030, Belarus).
E-mail: hushchynski@gmail.com